

УДК 72(497.11)“11/16”  
72.071.1 Дероко А.

Др Александар Игњатовић, ванредни професор  
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

Оригиналан научни рад  
примљен: 04.11.2018.  
прихваћен: 14.11.2018.

aleks.ignis@gmail.com

## Иза застора југословенске федерализације: Александар Дероко и дијалектика идентитета у архитектури средњовековне Србије<sup>1</sup>

**Апстракт:** У другој половини XX века највећа заслуга у истраживању и популаризацији архитектуре средњовековне Србије, на основама које је поставио француски византолог Габријел Мије, несумњиво припада књизи Александра Дерока *Монуменална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, научно популарној монографији и универзитетском уџбенику који је имао три сукцесивна издања (1953, 1962. и 1985). Пажљивије читање Дероковог текстуалног и визуелног наратива открива не само низ модификација изворне мијеовске схеме, већ указује и на шири друштвени значај и идеолошку инструменталност средњовековне архитектуре у контексту националног питања у социјалистичкој Југославији. У раду се разматра Дероков однос према питањима националног идентитета, етногенезе и политогенезе у двоструком интерпретативном контексту хуманистичких наука у социјалистичкој Југославији и идеологије братства и јединства. При томе теза о инструменталности историје архитектуре у грађењу дијалектичког односа између инклузивног словенског и ексклузивних партикуларних идентитета југословенских народа у историјској перспективи представља основну интерпретативну платформу овог рада.

**Кључне речи:** историографија, социјалистичка Југославија, национални идентитет, идеологија, средњовековна Србија

Између бројних радова из области историје градитељства, Александар Дероко (1894–1988) остаће упамћен по књизи *Монуменална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, која је једна је од малобројних синте-

---

<sup>1</sup> Овај текст је резултат рада на пројекту „Српска уметност XX века – национално и Европа”, бр. прој. 177013, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

тичких студија написаних на ову тему након Другог светског рата. Изворно објављена као универзитетски уџбеник 1953. године, књига је имала још два издања (1962. и 1985) на којима су се школовале генерације историчара уметности и архитектата на београдском Филозофском и Архитектонском факултету.<sup>2</sup> Иако су обим текста, број илустрација и квалитет издања књиге временом опалили, и поред мањих измена у структури и називу појединих поглавља, изворни рукопис остао је до краја непромењен.<sup>3</sup> Последње издање било је фототипско, допуњено Предговором и Поговором, у складу са жељом аутора да у књизи буду „изложени најновији научни резултати“.<sup>4</sup>

Иако влада мишљење да представља „до данас непревазиђено“<sup>5</sup>, „капитално дело, какво често нису кадре да остваре ни читаве институције“<sup>6</sup>, *Монумен-тална и декоративна архитектура* готово је у потпуности била заснована на познатој интерпретативној тријади Габријела Мијеа (Gabriel Millet, 1867–1953) о постојању *trois écoles bien distinctes* у градитељству средњовековне Србије, објављеној иницијално још 1917, а у целости 1919. године као монографија *L'ancien art serbe: les églises*.<sup>7</sup> Дероко од Мијеа није усвојио само поделу на тзв. школе српске националне архитектуре којим је наизглед решен проблем стилске разужености градитељства средњовековне Србије, већ је оставио велико бреме у наслеђе српским историчарима архитектуре који га ни до данас нису критички деконструисали.<sup>8</sup>

Нема сумње да је *Монумен-тална и декоративна архитектура* настала под непосредним утицајем француског византолога – и данас важног имена како у

<sup>2</sup> Дероко, Александар А., *Монумен-тална и декоративна архитектура у средњовековној Србији* – 1. изд. Београд 1953 (у даљем тексту: Дероко, А. А., *Монумен-тална и декоративна... 1.* изд.); исти, *Монумен-тална и декоративна архитектура у средњовековној Србији* – 2. изд. Београд 1962 (Дероко, А. А., *Монумен-тална... 2.* изд.); исти, *Монумен-тална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, – 3. изд. Београд 1985. О Дероковом педагошком утицају вид.: Вранић-Игњачевић, Марија (ур.), *Легенде Београдског универзитета: Александар Дероко*, Београд 2004. (у даљем тексту: Вранић-Игњачевић, М., *Легенде Београдског универзитета...*)

<sup>3</sup> У издањима из 1953. и 1962. године у уводном делу поглавља су заменила места.

<sup>4</sup> Аутор предговора био је др Слободан Ненадовић. Међутим, упркос Дероковој жељи списак литературе није претрпео промену у односу на издање из 1962. године.

<sup>5</sup> Јовановић, Зоран, *Александар Дероко*, Београд 1991, стр. 28. (у даљем тексту: Јовановић, З., *Александар Дероко...*)

<sup>6</sup> Вранић-Игњачевић, М., *Легенде Београдског универзитета...*, стр. 32.

<sup>7</sup> Millet, Gabriel, *L'ancien art serbe: les églises*, Paris 1919.

<sup>8</sup> За типичан пример историографске инерције вид.: Грозданов, Цветан, „У славу Габријела Мијеа“, *Ниш и Византија: зборник радова*. – књ. IV. Миша Ракоција (ур.), Ниш 2006, стр. 18. За критику Мијеове класификације вид.: Ćurčić, Slobodan, „Architecture in Byzantium, Serbia and the Balkans Through the Lenses of Modern Historiography“, *Serbia and Byzantium. Proceedings of the International Conference Held on 15 December 2008 at the University of Cologne*. Series: Studien und Texte zur Byzantinistik. Vol. 8. Mabi Angar and Claudia Sode (eds.), Frankfurt am Main 2013, pp. 11–12.

националној историографији,<sup>9</sup> тако и у међународној науци<sup>10</sup> – који му је тобоже „одшкринуо врата иза којих се скривало величанствено српско градитељство и раскош византијске уметности”.<sup>11</sup> Чини се да је највећа заслуга Дерокове књиге у томе што је утврдила и популаризовала Мијеову интерпретативну схему засновану на типолошко-стилском приступу у контексту када се старија, предратна традиција историје архитектуре у Србији нашла пред изазовом прилагођавања другачијим друштвеним околностима у социјалистичкој Југославији.

Дерокова послератна писана дела о историји архитектуре средњег века имала су, међутим, специфичан значај који је далеко превазилазио уже научне границе националне историје уметности. Осим *Монументалне и декоративне архитектуре* и низа мањих чланака расутих по периодици и зборницима, Дерокови редови из ове области обухватају и други универзитетски уџбеник објављен под називом *Споменици архитектуре IX–XVIII века у Југославији*,<sup>12</sup> као и монографију *Са старим неимарима: Средњовековни манастири у Србији, Црној Гори и Македонији*.<sup>13</sup> Њиховим посматрањем у двострукој визури – спрам историографије социјалистичке Југославије и идеолошких основа „братства и јединства” – може се разумети шири значај историје архитектуре као дисциплине тог времена. Прецизније, разматраће се Дерокова интерпретација у односу на историзацију српског националног јединства, у којој је архитектура представљала саставни део ширег дискурса преиспитивања југословенске федералистичке парадигме. Полазећи од премисе да је за комунистички естаблишмент архитектура средег века представљала много више него материјални остатак древних времена, као и од идеолошке инструменталности историје архитектуре и уметности, пажња ће бити посвећена томе како су историчари архитектуре користили пред националну, средњовековну прошлост како би не само конструисали, већ и проблематизовали националну садашњост. Дерокови текстови свакако да нису представљали тек поучна уџбеничка штива настала понављањем старијих сазнања, већ део „селективне реактивације”<sup>14</sup> одабраног културно-историјског наслеђа, коришћеног као садржај специфичног идеолошког садржаја у односу на перенијални проблем српског националног питања. У том смислу, Дерокова реактивација Мијеове схеме може се разумети не само

<sup>9</sup> Драгојевић, Предраг Н., *Историја уметности у Србији у првој половини XX века*. – рукопис докторске дисертације, Београд 1996, стр. 93.

<sup>10</sup> Mango, Cyril, *Byzantine Architecture*, New York 1985, p. 176.

<sup>11</sup> Вранић-Игњачевић, М., *Легенде Београдског универзитета...*, стр. 24.

<sup>12</sup> Дероко, Александар, *Споменици архитектуре IX–XVIII века у Југославији*, Београд 1964.

<sup>13</sup> Дероко, Александар, *Са старим неимарима: Средњовековни манастири у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1967. (у даљем тексту: Дероко, А., *Са старим неимарима...*)

<sup>14</sup> Dragović-Soso, Jasna, „*Spasioci nacije*”: *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd 2004, str. 27.

као производ научног конформизма или инертности, већ као делатна, иако криптична критика националног питања у динамичној и променљивој политичкој стварности социјалистичке Југославије обележеној неконзистентним али оперативним федералним заокружењем националних граница.

Иако је сам Дероко тврдио да је у свакој историјској анализи нужно одвојити неко уметничко дело од социјалног и политичког миљеа,<sup>15</sup> његову писану делатност важно је поставити у шире оквире интереса за историју средњег века у социјалистичкој Југославији. Тај се интерес посебно развио након Резолуције Информбироа 1948. године, као саставни део културне легитимације југословенске варијанте социјализма и онога што се разумело као аутентичан пут у комунистичку будућност. Не само државна подршка новој историографији, већ и читав низ других културних пракси су с једне стране промовисали богато историјско наслеђе земље, а с друге градили представу о ономе што се разумело као кретање ка „равноправности и свестраном развоју националних култура [кроз] критичко усвајање културне баштине” која је за југословенске политичке елите имала прворазредни значај.<sup>16</sup>

Међутим, разлози проминентног присуства средњовековне прошлости у мастер наративу социјалистичке Југославије сажетом у синтагми „братство и јединство” били су много комплекснији. Пре свега, историја средњег века постала је кључни камен историзације југословенских народа и легитимације континуитета националних група као историјских субјеката. То се односило подједнако на Србе, Хрвате и Словенце, тј. нације које су биле конститутивне и у Краљевини Југославији а којима је требало обезбедити нов, идеолошки подобан и културно-историјски утемељен профил; као и на оне заједнице које су добиле национални статус тек у послератној социјалистичкој држави – Македонце и Црногорце, признате као конститутивни народи првим југословенским Уставом (1946), те Муслимане којима је официјелни статус нације гарантован трећим Уставним законом (1963). Погодно обликована перспектива на националну прошлост била је саставни део произвођења националне актуелности обележене не само политиком тзв. трећег пута у хладноратовској подели света, и не само историографским уобличавањем континуитета револуционарних традиција, већ политичком федерализацијом смештеном у амбивалентан идеолошки оквир „братства и јединства” југословенских народа који је истовремено реферисао на њихову блискост и инхерентну различитост. Често публиковане речи Миро-

<sup>15</sup> Јовановић, З., *Александар Дероко...*, стр. 6.

<sup>16</sup> Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, Knj. 3. – Socijalistička Jugoslavija 1945–1988, Beograd 1988, str. 319. (u daljem tekstu: Petranović, B., *Istorija Jugoslavije...*) Илустративан и добро познат пример тог повишеног интереса представљала је велика Изложба средњовековне уметности народа Југославије одржана у Паризу (1950) и Загребу (1951), која је презентовала богато и разноврсно наслеђе средњег века у средини која је била мултикултурална и мултинационална, али идеолошки обједињена наративом о социјалистичком југословенству.

слава Крлеже (1893–1981) – једног од најзначајнијих југословенских интелектуалаца који су учествовали у каљењу ових комплексних идеолошких оквира – о релевантности средњег века у телеолошкој конструкцији посебног пута у комунистичку будућност довољно су убедљиво сведочанство. „Социјалистичка антиципација данас”, тврдио је Крлежа 1949. године,

„само је пандан читавом низу наших јужнословенских средњовековних антиципација у прошлости: старословенске, глагољашке и аутокефалне борбе за равноправност народности и језика у црквеној хијерархији грчко-латинског цезаропапизма и империјализма”.<sup>17</sup>

Недуго након тога, Крлежа је писао о „нашем средњем веку” који „читавим низом својих морално-политичких и културних елемената антиципира развој наших будућих векова”.<sup>18</sup> Плуралитет средњовековних прошлости – а не идеја о јединственој историји етнички унисоних Југословена – те дијалектичка веза између историје и будућности унутар јединственог темпоралног тоталитета револуционарних борби за слободу само су неке од важних тема кроз које ће се уобличавати југословенски мастер наратив у наредним деценијама. Базичну трансемпоралну силу која је повезивала прошлости различитих југословенских народа сачињавали су висока културна самосвест и аутохтоност, отпор према страним утицајима, те оригиналност и аутентичност уметности – биле су то идеје кроз које су се уобличавала тумачења „националних” средњовековних прошлости.

Дерокова писана дела о средњовековној архитектури могу се сагледати у односу на овај повишени сензибилитет према средњем веку, али и спрам марксистичке парадигме интерпретације прошлости која је на различите начине кореспондирала са поставкама хуманистичких наука у социјалистичкој Југославији. Иако је познато да је још од раних 1950-их година марксизам у ортодоксној совјетској варијанти непрестано и критички преиспитиван,<sup>19</sup> неки од његових основних телеолошких постулата били су уграђени у поглед на друштво и културу прошлости култивисаног у југословенским хуманистичким наукама.<sup>20</sup> Тако се и у *Монументалној и декоративној архитектури* кретало од класичног марксистичког кредо о нужности прогреса кроз историју, као и од тезе о међузависности економских односа, историјског развоја друштва и културне

---

<sup>17</sup> Крлежин говор на Другом конгресу Савеза књижевника, наведено према: Petranović B., *Istorija Jugoslavije*, str. 327.

<sup>18</sup> Krleža, Miroslav, „Predgovor”, *Izložba srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije* – katalog izložbe, Zagreb 1951, str. 5.

<sup>19</sup> Petranović, B., *Istorija Jugoslavije...*, str. 325.

<sup>20</sup> Wang, Q. Edward and Iggers, Georg G., *Marxist Historiographies: A Global Perspective*, Q. Edward Wang and Georg G. Iggers (eds.), London 2016, pp. 1–15.

продукције. Дероков је наратив био чврсто везан за оквир историјског материјализма који је почивао на базичној Марксовој идеји да су друштвени облици укоренењени у материјалним условима живота.<sup>21</sup> Тако је на линији уобичајених историографских тумачења класне диференцијације Словена у периоду од VII-X века, произведеног вишка рада и средстава за производњу те последично насталих нових форми друштвене организације, Дероко архитектуру средњег века посматрао у перспективи економске базе и идеолошке надградње.<sup>22</sup> „Економски интереси народа били су супротни интересима владара и властеле”, писао је Дероко држећи се интереса за економске основе културе марксистичке историографије, а црква је „као директно оруђе владара [...] била на страни владара јер су њихови интереси били повезани”.<sup>23</sup>

Успостављање непосредне везе између материјалне базе и идеолошке надградње била је основа историјског материјализма као концептуалног оквира југословенске историографије у време када је Дероко тврдио да су средњовековни владари, „имајући на располагању та знатна новчана средства [...] почели да граде и веће црквене задужбине”.<sup>24</sup> Јединствена и најзначајнија историја југословенских народа,<sup>25</sup> коју су аутори видели као „први обимнији покушај тумачења наше прошлости на темељу историјског материјализма”,<sup>26</sup> била је не само публикована исте године као и *Монуменална и декоративна архитектура*, већ је представљала својеврстан стандард и модел интерпретације прихваћен од стране многих историчара архитектуре и уметности. Ипак, утицај марксизма на југословенску историографију био је неравномеран; за разлику од оних који су се бавили модерном и савременом историјом, проучаваоци „византијског, средњовековног и османског периода нису били принуђени да своје студије у већој мери прилагоде марксистичким оквирима тумачења прошлости”.<sup>27</sup> То је свакако важило не само за Дерока, већ и за друге историчаре архитектуре и уметности који су много више пажње посвећивали питањима стила, форме и типологије него што су размишљали о њиховим економским и класним основама. Дерокова *Монуменална и деокоративна архитектура* сведочила је о оној

<sup>21</sup> Marx, Karl, *Kritika političke ekonomije*, Zagreb 1958 [1859].

<sup>22</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 7–10.

<sup>23</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 9.

<sup>24</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 10.

<sup>25</sup> Први том књиге објављен је 1953, други 1959. године, док до објављивања трећег тома никада није дошло због несугласица у оквиру међурејубличке редакције, вид.: Banac, Ivo, „Historiography of the Countries of Eastern Europe: Yugoslavia”, *The American Historical Review*, 97, 4, 1992, p. 1086. (у даљем тексту: Banac, I., „Historiography...“)

<sup>26</sup> Графенауер, Бого; Перовић, Душан и Шидак, Јарослав (ур.), *Историја народа Југославије* – Књ. 1. До почетка XVI века, Београд 1953, стр. IX.

<sup>27</sup> Ballinger, Pamela, *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*, Princeton 2003, p. 106.

„превласти националне историје над глобалном марксистичком перспективом” која је обележила истриографију социјалистичких земаља.<sup>28</sup>

С друге стране, Дероков наратив уковљен је у доминантну теоријску парадигму југословенске историје уметности, археологије и антропологије која је етничке заједнице и народе схватала као заокружене и ограничене јединице истраживања. Народи су представљали органске целине за које се сматрало поседују мање или више кохерентну и дистинктивну културу, настале кроз препознатљив процес етногенезе. У складу са тиме, Дероко је самоуверено говорио о Србима и Хрватима у средњем веку, али је оклевао у питањима дефинисања историјског идентитета других народа који су насељавали територије на којима се некада развијала средњовековна Србија, уносећи динамику и анксиозност у политику идентитета у свом наративу. Та је динамика, у ствари, обележила читав корпус радова из области хуманистичких наука у којима су се преговарали различити концепти историзације југословенских народа.<sup>29</sup> Док је идеја о национално аутентичкој култури представљала концептуални оквир историји уметности и архитектуре, у археологији и етнологији је суверено владала тзв. културно-историјска парадигма базирана на на културно-лингвистичком концепту аутохтоности.<sup>30</sup> Оно што је стајало у основама ових дисциплина било је уверење о етнички дистинктивним народима који су у прошлости живели на ограниченим територијама „унутар којих су важиле исте културне норме, изражене једнако кроз материјалну културу и језик”.<sup>31</sup>

*Монуменална и деокоративна архитектура* дубоко је ушанчена у овај детерминистички теоријски оквир, односно у стару, романтичарску визуру о архитектури као културном изразу националног духа која је доживела својеврсну метаморфозу у тумачењу прошлости конститутивних народа Југославије након 1948. године. Међутим, идеја о „једном заједничком духу”<sup>32</sup> који је прожимао различите стилске групе у архитектури средњовековне Србије представљала је коректив баналном поистовећивању стилских карактеристика и националних/етничких граница. Као што ће се видети, то је отварало простор за успостављање много ширег концепта националног идентитета и проблематизовање

---

<sup>28</sup> Breisach, Ernst, *Historiography: Ancient, Medieval and Modern*, Chicago 2007, p. 352.

<sup>29</sup> Националне мањине добиле су статус народности 1959. године.

<sup>30</sup> Палавестра, Александар, *Културни контексти археологије*, Београд 2011, стр. 153–163; Kuzmanović, Zorica, „Problem kulturnog identiteta u savremenoj arheološkoj praksi”, *Etnoantropološki problemi*, 6, 3, 2011, str. 596; Milosavljević, Monika Z., *Koncept drugosti varvarstva i varvarizacije u srpskoj arheologiji*, rukopis doktorske disertacije, Beograd 2015, str. 104–105. (u daljem tekstu: Milosavljević, M. Z., *Koncept drugosti varvarstva...*); Novaković, Predrag, „Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective”, *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, Ludomir L. Lozny (ed.), Cham 2011, pp. 339–461.

<sup>31</sup> Babić, Staša, „Arheologija i etnicitet”, *Etnoantropološki problemi*, 5, 1, 2010, str. 138.

<sup>32</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 319.

федералистичке композиције државе у којој су републичке међе константно одржавале национално тело рашчлањеним. За Дерока је основно обележје тог јединственог српског духа представљала „оригиналност”, што је било у складу са старијом традицијом тумачења националне архитектуре у којој је притисак националистичког култа аутентичности био тесно повезан са питањима српске етногенезе у раном средњем веку и историографском митологизацијом политичке аутохтоности средњовековне Србије.<sup>33</sup> Као и за друге ауторе, почев од утемељивача дисциплине историје архитектуре Михаила Валтровића (1839–1915) и Драгутина Милутиновића (1840–1900), тако је и за Дерока национална аутентичност произилазила подједнако из карактера тобоже изворног српског духа и оригиналних адаптација страних културних утицаја који су, у зависности од историјских околности, пристизали како са Истока, тако и са Запада. Заправо, у питању је био стари образац тумачења заснован опозицији аутохтоног и страног, који је у целости обележио медиевистику не само у времену Дероковог образовања и интелектуалне матурације, већ и научне зрелости.<sup>34</sup>

Коначно, у погледу теоријско-интерпретативних аспеката *Монументалне и деокоративне архитектуре*, али и других Дерокових радова насталих након Другог светског рата, нужно је поред континуитета са старијом традицијом препознати и извесне промене. Поред облигатног реферисања на марскистичко разумевање динамике историје, он је усвојио тезе о демотском карактеру архитектонског стила. Иако су црква и феудалци били заслужни за подизање монументалних црквених грађевина, оно што их је карактерисало био је вернакуларни дух, будући да се тврдило да је „сам народ” имао великог удела не само у изградњи цркава, већ и формирању њиховог стилског израза.<sup>35</sup> Овај дискурс демотизације био је раширен у време социјалистичке Југославије,<sup>36</sup> али је заправо био генерички везан за стари, деветнаестовековни историографски култ националне аутохтоности. Исто се односи и на интерпретативни образац политичко-поетичког развоја, по коме су аутентичност културе и оригиналност различитих културних израза тобоже органски повезани са независношћу политичке власти. Уобичајено историографско посматрање средњовековне Србије као историје развоја друштва и институција на „домаћим основама” – за разлику

<sup>33</sup> Ignjatović, Aleksandar, *U srpsko-vizantijskom kaleidoskopu: Arhitektura, nacionalizam i imperijalna imaginacija 1878–1941*, Београд 2016, стр. 546–602 (у даљем тексту: Ignjatović, Aleksandar, *U srpsko-vizantijskom...*); исти, „Byzantium's Apt Inheritors: Serbian Historiography, Nation Building and Imperial Imagination, 1882–1941”, *Slavonic and East European Review*, 94, 1, 2106, pp. 57–92.

<sup>34</sup> Вид.: Графенауер, Бого и Острогорски, Георгије, „Југословенски народи у ранофеудално доба,” *Историја народа Југославије*, Књ. 1. До почетка XVI века. Бого Графенауер, Душан Перовић, Јарослав Шидак (ур.), Београд 1953, стр. 107–302. (у даљем тексту: Графенауер, Б. и Острогорски, Г., „Југословенски народи...“)

<sup>35</sup> Графенауер, Б. и Острогорски, Г., „Југословенски народи...“, стр. 8.

<sup>36</sup> Вид.: Графенауер, Б. и Острогорски, Г., „Југословенски народи...“.



од неких других југословенских народа попут Словенаца или „Македонских Словена” чији је развој био умногоме одређен облицима који нису изворно македонски већ су „сазрели на страни”<sup>37</sup> – дало је не само додатни легитимитет тезама о демотизацији уметничког стила. Такав вредносни оквир био је у непосредној вези са истицањем културне аутентичности средњовековне Србије, која је контексту националног питања у социјалистичкој Југославији задобила значајну идеолошку позицију.

Разматрајући настанак и распрострањавање сакралне хришћанске архитектуре у земљама насељеним Словенима у раном средњем веку, Дероко је говорио о материјалним и друштвеним условима који су претходили монументалном градитељству и омогућили његов настанак и развој. По њему, основни услов представљали су формирање класног друштва и политички и територијално централизованог ауторитета, односно стварање државе или политогенеза. „Током IX, X, XI и XII века”, писао је у уводном поглављу *Монументалне и декоративне архитектуре*, „траје борба за формирање и одржавање првих држава у источним, југоисточним и у јужним нашим крајевима”.<sup>38</sup> У складу са револуционарном погледом на историју који је карактерисао југословенски мастер наратив, Дероко је наводио да су у раном средњем веку југословенска племена водила „борбе за слободу” (против „спољашњих непријатеља” тј. Византије, Мађара, Франака и Бугара), те да су из тих борби настале „независне државе”.<sup>39</sup> Будући да је веровао у постојање непосредног односа између уметничке креације и политичке независности, Дероко је архитектуру посматрао не само као културни израз одређене етничке, односно националне групе, већ и као показатељ њене политичке зрелости.

Дероко је усвојио уобичајен став југословенске историографије који је почетак политогенезе смештао у IX век, говорећи о првим „српским државама” међу којима се посебно издвајала Рашка. Чињеница да су историчари ове ране политичке формације тумачили коришћењем не само етничких атрибута већ и савремених политичких концепата попут међународног признања, државних граница или престоница – драстичан пример представљају историјске карте у поменутој *Историји југословенских народа* – добро илуструје симптоматичан феномен националних историографија које културно хомогенизују прошлост пројектујући модерне политичке концепте на њу, последично подупирући идеју о етнички заокруженим, територијално ограниченим и политички стабилним државама у средњем веку. У случају историје југословенских народа, на тај се начин вршила посредна историјска легитимација федералистичке композиције земље у контексту у коме је политичка реалност Југославије била апсолутно

---

<sup>37</sup> Графенауер, Б. и Острогорски, Г., „Југословенски народи...“, стр. 127, 130.

<sup>38</sup> Дероко, А. А., *Монументална и декоративна...*, 1. изд., стр. 9.

<sup>39</sup> Дероко, А. А., *Монументална и декоративна...*, 1. изд., стр. 5.

неупитна. Улога историографије у том смислу могла је бити идеолошки конструктивна, али и проблематична будући да би, како сликовито истакао Стеван Павловић, свако преиспитивање „изворне територијалне поделе [државе] отворило Пандорину кутију”.<sup>40</sup>

У осврту на средњовековну политогенезу, Дероко је говорио о српској, хрватској и словеначкој држави у раном средњем веку, али је изостављао историју средњовековне Македоније не само из времена када је она била под непосредном влашћу Византије или Бугарске, већ и у доба тзв. Самуловог царства (976–1014) или државе Вукашина Мрњавчевића (1365–1371), тј. свих оних политичких формација које је македонска академска историја социјалистичког периода представљала као независне македонске „народне” државе.<sup>41</sup> Одиста, Дероково реферисање на настанак и карактер предачких држава југословенских народа није било недвосмислено и мора се разумети у контексту политогенезе раних државних формација у официјелној историографији. Исто важи и за питање Срба као етничке скупине и њиховог односа са другим Јужним Словенима; Дероко је у том погледу био непрецизан дефинишући њихову „историју развоја”, тј. транзицију из словенске масе у српску етничку заједницу.<sup>42</sup>

Била су то осетљива питања око којих није био постигнут научни консензус. Наиме, тумачење настанка средњовековних држава било је разапето између класног одређења (по коме се прве државе досељених Словена формирају класним раслојавањем почев од VII века); структуралних друштвених промена (кроз племенске савезе и територијализацију племенских организација); те етничке повезаности становништва.<sup>43</sup> У позном VII веку, сматрало се, дошло је до стварања већих племенских савеза (који су могли бити засновани на етничкој основи), као и до територијализације племенских структура. Међутим, упркос свеprisутном догматском тумачењу етногенезе по коме „постепени економски развитак и друштвено раслојавање води ка формирању државе хрватског, српског и македонског народа”,<sup>44</sup> у *Монуменалној и декоративној архитектури*

<sup>40</sup> Pavlowitch, Stevan K., *The Improbable Survivor: Yugoslavia and its Problems 1918–1988*, Columbus 1988, p. 89. (у даљем тексту: Pavlowitch, S. K., *The Improbable Survivor...*)

<sup>41</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 253. За примере македонизације Самуиловог царства вид.: Лапе, Љубен и др., „Македонци у раномфеудално доба (од VII до XII в.)”, *Историја народа Југославије*. Бого Графенауер, Душан Перовић, Јарослав Шидак (ур.), Београд 1953, стр. 281–282; (у даљем тексту: Лапе, Љ. и др., „Македонци у раномфеудално...“) Графенауер, Б. и Острогорски, Г., „Југословенски народи...”, стр. 117; Антољак, Стјепан, „Самуилово Царство”, *Историја македонског народа*, Књ. 1. – Од праисторије до краја XVIII века, Михаило Апостолски и др. (ур.), Скопље 1970, стр. 109–132.

<sup>42</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 9.

<sup>43</sup> Графенауер, Б. и Острогорски, Г., „Југословенски народи...”.

<sup>44</sup> Графенауер, Бого и Перовић, Душан, „Насељавање Словена на Балканско полуострво”, Бого Графенауер, Душан Перовић, Јарослав Шидак (ур.), *Историја народа Југославије*. Београд 1953, стр. 90.

постоји својеврсна реторичка и концептуална тензија између атрибута „српски” и „словенски”.

Осим тога, синтагме попут „наших крајева”, које су присутне у првом али не и у другом издању Дерокове књиге,<sup>45</sup> коришћене уз изразе попут „досељавање југословенских народа”<sup>46</sup> [*n. b.* уместо уобичајеног „досељавања Словена”] додатно су подстицале поменути идентитетску амбивалентност. Да ли се радило о изворним, интринсичним разликама народа који су формирали индивидуалне етничке заједнице још на почетку своје балканске историје (у складу са традиционалном идејом о *origo gentis*); или је у питању била постепена етничка диференцијација из заједничког словенског језгра – о томе Дероко не заузима јасан став. Међутим, у уводу књиге *Споменици архитектуре IX–XVIII века у Југославији* он дотиче питање етногенезе „диференцираних већих етничких група” које су се доселиле на Балканско полуострво у VI–VII веку, указујући да су још у том раном периоду југословенски народи већ били етнички различити.<sup>47</sup> Тако се, на пример, не говори о христијанизацији словенских племена већ „увођењу Срба у [хришћанску] религију” и др.<sup>48</sup>

Као и код питања настанка првих словенских држава, и етногенеза се у Дероковим делима не може одвојити од ширег епистемолошког контекста хуманистичких наука тог времена. Историја, археологија и етнографија тумачиле су настанак и развој југословенских народа као формирање етничких група кроз преображај културно сродних заједница у мање или више кохерентне етничке целине. Међутим, било је то контоверзно питање на коме су се преламали не само различити теоријски приступи већ и њихове идеолошке рамификације. Као што је познато, главни писани извори за етногенезу били су средњовековни извори, пре свега византијски, који су обично настали неколико векова након словенских миграција на Балкан. Најважнији од њих јесте *De administrando imperio*, рукопис који је средином X века написао византијски цар Константин VII Порфирогенит да би описао оне народе који су се доселили на некадашње балканске територије Источног римског царства. Баш као и у ранијем периоду, југословенски историчари после Другог светског рата су без критичке дистанце преузимали Порфирогенитову дистинкцију Срба и Хрвата (о којима се говори у поглављима 29–36), стварајући тако историјске наративе који су легитимизовали историјску и територијалну утемељеност ових народа и њихових националних држава – у најбољој традицији деветнаестовековне романтичарске историографије. Истина, чак и савремену науку у Србији одликује недовољно развијен и изоштртен критички став према овом извору, чије је навођење служило не само

<sup>45</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна ...*, 1. изд., стр. 9.

<sup>46</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна ...*, 1. изд., стр. 8.

<sup>47</sup> Дероко, А., *Са старим неимарима ...*, стр. 15.

<sup>48</sup> Дероко, А., *Са старим неимарима ...*, стр. 69.

да се српској етници обезбеди валидан историјски легитимитет, већ и да се потврди стара теза о Србима и Хрватима који насељавају вакантну територију, коју је још седамдесетих година XIX века Фрањо Рачки (1828–1894) уобличио користећи сликовиту метафору „празне куће”.<sup>49</sup>

Позивање на Порфириогенита и након Другог светског рата имало је последњу улогу легитимизовања историјског права и одбијања конкурентских теза о примарном заузећу територије. Како се и данас истиче, „српска одлука” да се задрже на територији јужно од Дунава образлагала се тобожњим поклоном пусте земље коју је Србима даровао цар Ираклије а „коју су већ Авари опустошили а Ромеји потпуно напустили”.<sup>50</sup> Међутим, реферисање на средњовековне писане изворе веома је проблематично будући да је словенски или српски идентитет заправо био својеврстан „конструкт византијских аутора, који су етницизовали стереотипе примењене на хетерогене [...] миграционе групе изворно без икаквог осећаја заједничког идентитета”.<sup>51</sup> Заправо, посредством хуманистичких наука имагинарне идентитетске конструкције из прошлости преносиле су се у савремену историју, снажно утичући на „начине на које су се модерне етничке заједнице у региону односиле једна према другој и на које су разумевале свет око себе”.<sup>52</sup> Као што је то истакао Флорин Курта, „Словени”, „Срби, или „Хрвати” представљали су идентитетске маркере разлике, наметнуте идентитетске категорије а не заједнице засноване на заједничком језику или материјалној култури које су себе перципирале као јединствене. „Словени нису постали Словенима због тога што су говорили словенским језиком”, истакао је он, „ већ зато што су их тако именовали други”.<sup>53</sup>

Дероков однос према питању архитектуре као садржају етничког идентитета и његово наизменично коришћење словенског и српског као идентитетских категорија разумљиво је ширем контексту југословенске медијевистике, у којој није било концензуса по питању етногенезе – с једне стране Словена, и југословенских народа са друге стране. У науци је владала атмосфера својеврсне потраге за најодрживијим теоријама о пореклу, што је по свој прилици било у посредној, али супстанцијалној вези са својеврсним преговарањем међусобног односа југословенских народа и народности у дјакхронијској перспективи.

<sup>49</sup> Rački, Franjo, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća*, Zagreb 2008 [1879], str. 15.

<sup>50</sup> Живковић, Тибор, „Етничке промене на територији данашње Србије у периоду од VI до X века”, *Гласник Етнографског института САНУ*, 45, 1997, стр. 94. Аутор се позива на: *De administrando imperio*, str. 29, 124, 67.

<sup>51</sup> Džino, Danijel, *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden 2010, p. 7. (у даљем тексту: Džino, D., *Becoming Slav, Becoming Croat...*)

<sup>52</sup> Džino, D., *Becoming Slav, Becoming Croat...*

<sup>53</sup> Curta, Florin, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500–700*, Cambridge 2004, p. 346.

Таквој атмосфери помогло је публикавање *Византијских извора за историју народа Југославије* (1955), чији је уредник Георгије Острогорски (1902–1976) симптоматично истакао да су објављени извори обухватили период „од V века до времена формирања појединих наших народа и њихових првих држава”.<sup>54</sup> Реторика у којој се питање политогенезе непосредно везивало за етногенезу, не само што је сведочила о пословичном пројектовању савремених политичких концепата на раносредњовековну прошлост, већ је имплицирала да су се југословенски народи формирали тек након доласка на Балкан и то симултано са образовањем (народних) држава.

У исти мах, у науци су се развијале тезе о различитим таласима досељавања Словена, међу којима се истицала старија, деветнаестовековна идеја о тзв. другој миграцији у VII веку, која је на Балканско полуострво донела етнички већ издиференциране Србе и Хрвате.<sup>55</sup> Овај дискурс тзв. сепаратног словенства који је дистинкцију највећих југословенских националних група пројектовао на дубоку прошлост,<sup>56</sup> поред хрватског и српског обухватао је и словеначки случај, а у периоду након Другог светског рата био је комплементиран тезама по којима су се Македонски Словени доселили на Балканско полуострво као мање-више дистинктивна етничка група.<sup>57</sup>

Важан кључ потраге за разлозима овог интерпретативног плурализма лежао је у идеолошком контексту социјалистичке Југославије, обележеном динамиком у перцепцији националног питања. Стална тежња за одржавањем сепаратних националних идентитета, уз тек повремено истицање нужности грађења јединствене југословенске културе, омогућавала је коегзистенцију међусобно посве различитих теза о пореклу југословенских народа.<sup>58</sup> У таквом идеолошком и епистемолошком окружењу, у коме се југословенски федерализам легитимисао једном конфузном и непринципејлно дистрибуираном мешавином историјског и природног права,<sup>59</sup> Дерокова политика идентитета била је, заправо, сасвим ортодоксна. Његова симултана употреба придева „словенски” и „српски” који

<sup>54</sup> Острогорски, Георгије, „Предговор”, *Византијски извори за историју народа Југославије*. Књ. 1. Георгије Острогорски (ур.), Београд 1955, стр. V.

<sup>55</sup> Графенауер, Б. и Перовић, Д., „Насељавање Словена...”, стр. 89; Динић, Михаило, „Српске земље у ранофеудално доба (до XII в.)”, *Историја народа Југославије*, Бого Графенауер, Душан Перовић, Јарослав Шидак (ур.), Београд 1953, стр. 229; Ћирковић, Сима (ур.), *Историја српског народа*, Књ. 1. – Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), Београд 1981, стр. 141 ff.

<sup>56</sup> Džino, D., *Becoming Slav, Becoming Croat...*, p. 20.

<sup>57</sup> Влахов, Димитар, *Из историје македонског народа*, Београд 1950, стр. 1–12.

<sup>58</sup> Jović, Dejan, *Yugoslavia: A State that Withered Away*, West Lafayette 2009, pp. 54–61 (u daljem tekstu: Jović, D., *Yugoslavia...*); Banac, Ivo, „The Politics of Cultural Diversity in Former Yugoslavia,” *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*, Sabrina P. Ramet (ed.), Boulder 2002, pp. xi–xv.

<sup>59</sup> Shoup, Paul, *Communism and the Yugoslav National Question*, New York 1968, pp. 115–118. (u daljem tekstu: Shoup, P., *Communism...*)

су се односили на исте феномене материјалне културе и друштвене организације у основи је била саставни потврђивања, али и проблематизовања федералне композиције државе засноване на историјском пореклу националних заједница и „њихових” предачких држава. Разуме се, Дероко није био једини историчар архитектуре чија су дела била укључена у ову политику идентитета. Поред оних који су прихватили тезу о накнадној етногенези из јединствене словенске миграционе масе, постојали су и други који су заговарали идеју о Србима и Хрватима као раздвојеним етницима *ab origine*. То је био случај са Дероковим универзитетским колегом, професором Ђурђем Бошковићем (1904–1990) који је 1950. године у програмским циљевима Археолошког института у Београду (које је писао као његов потпредседник) изнео обавезу да се утврди „однос словенских племена, првенствено Срба и других народа и држава” у раном средњем веку.<sup>60</sup>

Када је разматрао историју Македоније Дероко је говорио о „досељавању Словена” односно словенских племена, док се у случају Србије увек радило о „досељењу српских племена”.<sup>61</sup> Дистинкција идентитетског статуса није била неутрална јер је имплицирала да су се етнички (и политички) развијенији Срби издвојили из флотантне масе Словена који на простору Македоније нису фигурисали као Македонци, већ само као „Македонски Словени”, што је иначе био термин уобичајен у српској историографији. С друге стране, Дероко је писао о досељавању „хрватских племена” смештајући их северно од Дукље (Зете), Травуније, Хумске области и Неретве, што је посредно указивало да изворни етнички идентитет јужног Јадрана и континенталног простора Црне Горе није био хрватски.<sup>62</sup> Дерокова територијализација етногенезе одвијала се и кроз квалификације о „југоисточном делу [јадранске] обале”, где су бивали Словени (у свој амбивалентности тог назива) и, насупрот њима, „хрватских крајева Јадрана”.<sup>63</sup> Био је то начин да се изврши суптилно раздвајање историје југословенских народа и различитих степена њиховог етничког и политичког развоја у прошлости. Док је за Дерока средишњи и северни део Јадрана био неупитно хрватски, јужни је задржао нестабилни – и стога идеолошки употребљив – словенски епитет, који је могао да укључи не само Црногорце, већ и Србе.

С друге стране, у *Споменицима Југославије* Дероко је говорио о Словенцима као народу који је „од вајкада има[о] да се бор[и] са моћним суседима”; они су се „све до IX века борили за своју државу”.<sup>64</sup> За разлику од Словенаца,

<sup>60</sup> Бошковић, Ђурђе, „Општи оквирни план рада Археолошког института,” *Старинар*, 1, 1950, стр. 283–285.

<sup>61</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 26.

<sup>62</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 67.

<sup>63</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 69.

<sup>64</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 69. Подвукао А. И.

Македонци као етничка група нигде нису фигурисали, а Македонија је све до немањихких освајања еуфемистички приказивана као „византијска област”, без аутентичне културне и етничке препознатљивости. Ова разлика говори не само о културним аспектима стално актуелног „македонског питања” као својеврсне „јабу[ке] раздора на Балкану” – како су га видели најважнији македонски историчари<sup>65</sup> – већ и о тензији паралелног егзистирања старих и нових образаца средњовековне историје у послератном југословенском контексту. Док је македонска историографија у социјалистичкој Југославији историзовала македонску нацију везујући њену генезу и развој за дубоку средњовековну прошлост, српска се држала старих теза у којима Македонци нису фигурисали као препознатљив историјски субјект.

Тензија је, заправо, била резултат суодношења различитих погледа на историју појединих југословенских народа, о чему најупечатљивије говори епозода из заједничког међурепубличког подухвата издавања *Историје народа Југославије*. Од планирана три тома публикована су само прва два (1953. и 1959. године) због немогућности да федералне редакције дођу до компромисног решења о тексту који би сви заједнички потписали.<sup>66</sup> Но без обзира на неуспех, „приказивање органског развика [sic] сваког народа напосе, не занемарујући при том у обради све оне моменте који су повезивали историју свих или појединих наших народа” сведочило је о великом значају средњег века за југословенски мастер наратив.<sup>67</sup> Нужно је стога посматрати Дерокове књиге у том ширем епистемолошком и идеолошком контексту, у коме није постојала официјелна политика историје на федералном нивоу, и где су се паралелно са федерализацијом науке и образовања одржавали стари обрасци тумачења прошлости – што због позитивистичке инерције, што због савремених импликација идеолошког потенцијала тих образаца.

Међутим, дијалектика историјског идентитета југословенских народа – о којој сведочи амбивалентност словенског/партикуларно етничког у Дероковим књигама – била је сложено питање које се дебатовало у југословенској науци тог времена управо због значаја средњовековне историје за југословенски мастер наратив. У науци је, наиме, постојала тежња да се проблем етногенезе и међуодноса различитих југословенских народа постави у ширу и комплекснију перспективу, која би много темељније кореспондирала са идеолошким основама „братства и јединства”, уклањајући двоструку опасност баналног поистовећивања раних средњовековних држава са националним колевкама и

<sup>65</sup> Апостолски, Михаило, *Из прошлости македонског народа*, Скопје 1969; Лапе, Љ. и др., „Македонци у ранофеудално...”, стр. 266.

<sup>66</sup> Ванас, I., „Historiography...”, р. 1086.

<sup>67</sup> Графенауер, Бого; Перовић, Душан и Шидак, Јарослав (ур.), *Историја народа Југославије* – Књ. 1. До почетка XVI века, Београд 1953, стр. VII.

етничких заједница у средњем веку са савременим народима. Радило се, наиме, о тзв. дијахронијској метаморфичкој етногенези, према којој народи нису имали изворно порекло, већ су се формирали мешањем различитих етничких група током дужег временског периода. За све науке које су у фокусу имале истраживање прошлости (са аспекта језика, материјалне културе и форми друштвене и политичке организације) кључно питање био је процес трансформације словенских заједница до појединачних етничких група. Одговор је пронађен у хибридикацији којом се објашњавала етногенеза југословенских народа из етничке мешавине Словена и различитих староседеоца, пре свих Трачана и Илира. Хибридикација је понудила кључ решења етногенезе који је у исти мах био против тежа националистичким генеалогима и митовима који су опстајали и у научном дискурсу (на пример, о Албанцима као непосредним потомцима Илира),<sup>68</sup> и потврда старије теорије о амалгамизацији староседеоца и Јужних Словена, за које се сматрало да су представљали полифилетичку, а не кохерентну целину.<sup>69</sup>

Расправе о етногенези југословенских народа у којима је нагласак био на амалгамизацији са староседелачким културама – уз сву комплексност њиховог неједнаког статуса као етничких супстрата и адстрата<sup>70</sup> – а мање на миграционим токвима, биле су важан део процеса историзације нација и имплицитне легитимације и делегитимације њихових „историјских права” на одређене територије.<sup>71</sup> Тешко је не приметити концептуалну везу хибридикације (као теорије етногенезе) са основним постулатима идеологије „братства и јединства” о дијалектичкој промени и трансформацији као основама идентитета народа, која се супротстављала баналној историзацији етничког извора и порекла. Наиме, од позних 1950-их година идеја о југословенском „братству и јединству” није се заснивала не на инхерентној етничкој блискости Јужних Словена, већ је она проналажена у заједничким историјским искуствима и интересима сепаратних југословенских народа. Штавише, оно што је доспевало у први план више је

<sup>68</sup> О стандардном југословенском читању културне и етничке хетерогености Илира вид.: Stipčević, Aleksandar, *Iliri: Povijest, život, kultura*, Zagreb 1974, str. 20. Више о контроверзном питању етногенезе Илира вид.: Гарашанин, Милутин, „Настанак и порекло Илира,” *Илири и Албанци*, Милутин Гарашанин (ур.), Београд 1988, стр. 81–144.

<sup>69</sup> Графенауер, Б. и Перовић, Д., „Насељавање Словена...”, стр. 74–96. О старијој теорији о Југословенима као народу полифилетичког порекла вид.: Дворниковић, Владимир, *Карактерологија Југословена*, Београд 1939, стр. 975. О међуратној антропологији, посебно о раду В. Дворниковића вид.: Wachtel, Andrew Baruch, *Stvaranje nacije, razaranje nacije: Književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*, Beograd 2001, str. 114–115. (u daljem tekstu: Wachtel, A. B., *Stvaranje nacije...*) За историју и архитектуру вид.: Ignjatović, Aleksandar, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*, Beograd 2007, str. 43 ff.

<sup>70</sup> Графенауер, Б. и Перовић, Д., „Насељавање Словена...”, стр. 93.

<sup>71</sup> О вези између етногенезе, трансфера култура и континуитета у археологији Југославије вид.: Milosavljević, M., *Koncept drugosti varvarstva...*, str. 320–321.



био интернационализам југословенских комуниста него какав јужнословенски (а још мање пан словенски) национализам. Као што је истицао Едвард Кардељ (1910–1979), најважнији архитекта идеологије „братства и јединства”, јединство југословенских народа није било „засновано толико на етничкој повезаности колико на њиховим заједничким интересима пониклим из јединствене [историјске] судбине и, изнад свега, њихове удружене борбе за социјализам”.<sup>72</sup>

О таквом концепту идентитета, који је био интегрисан у ширу културну имагинацију,<sup>73</sup> говори и академска литература. На пример, Милутин Гарашанин и Јован Ковачевић су у *Прегледу материјалне културе Јужних Словена у раном средњем веку* (1950), књизи која је попот Дерокове служила као универзитетски уџбеник, тврдили да „првобитно, засебна, мала, одвојена племена; затим крупнија племена и њихови савези и напokon – историјски познати народи” потекли из својеврсних етничких мешавина из којих су се тек крајем средњег века образовале „савремене нације”.<sup>74</sup> Но без обзира на то да ли се етногенеза југословенских народа смештала у рани или позни средњи век,<sup>75</sup> уобичајена интерпретација полазила је од тога да се савремени народи и не образују од јединствених пранарода путем њиховог сукцесивног распадања, него обрнуто: пут развоја иде углавном од првобитне множине ка поступнијем каснијем уједињавању и узајамном укрштању појединих заједница. Колико је тема о етногенези била значајна у ширем, изван научном контексту сведочи и велика изложба *Етногенеза Јужних Словена у раном средњем веку* приређена у Уметничком (Народном) музеју у Београду 1950. године.<sup>76</sup>

Сложена перспектива на прошлост представља контекст у коме се различити отклони односу на теорију о хибридизацији – макар и имплицитни попут Дероковог – могу разумети као критички дискурс о нацији који никада није изгубио на својој актуелности. На тај начин је потврђена парадигма „дијалектичког развоја” која је обележила друштвене и хуманистичке науке у Југославији. Истина, — „дијалектичка равнотежа између посебних националних култура и наднационалне културе била је по самој својој природи нестабилна”,<sup>77</sup> али је отварао широки простор не за пуку конкуренцију између наднационалног и националног модела идентитета, како то наводи Ендру Вахтел у својој иначе те-

---

<sup>72</sup> Jović, D., *Yugoslavia...*, p. 63.

<sup>73</sup> Wachtel, A. B., *Stvaranje nacije...*, str. 162–165.

<sup>74</sup> Гарашанин, Милутин и Ковачевић, Јован, *Преглед материјалне културе Јужних Словена у раном средњем веку*, Београд 1950, стр. 17.

<sup>75</sup> Вид.: Гарашанин, Милутин и Ковачевић, Јован, *Археолошки налази у Југославији*, Београд 1961, стр. 45–49.

<sup>76</sup> Аутори изложбе и пратећег каталога били су проф. Ђорђе Мано-Зиси, др Милутин Гарашанин и Мирјана Ђоровић Љубинковић. Вид.: Мано-Зиси, Ђорђе и др., *Етногенеза Јужних Словена у раном средњем веку према материјалној култури*, Београд 1950.

<sup>77</sup> Wachtel, A. B., *Stvaranje nacije...*, str. 165.

мељној анализи културне конструкције југословенског „братства и јединства”,<sup>78</sup> већ за дискутовање и преговарање самог концепта националног идентитета који је био суштински повезан са структуром и идеолошким устројством државе у периоду између 1950–1980-их година. С тим у вези се „братство и јединство” мора разумети не као апстрактна идеолошка доктрина, већ као хотимично неодређена и готово магловита идеологија и принцип идентитета који је био историзован кроз наративе хуманистичких наука – историје, историје уметности и археологије.

У Дероковој конструкцији прошлости постојала је својеврсна тензија између историјског идентитета и распрострањања народа и, с друге стране, њиховог статуса у југословенској савремености, подједнако као што је постојала у погледу суодношења идентитетских конструката „Словена” и партикуларних југословенских народа у средњем веку. Својеврсно жонглирање ових идентитета одвијало се у епистемолошком простору између теза о етничкој специфичности и амалгамизацији, који је у идеолошком регистру оличавао темељну дихотомију идеологије „братства и јединства”.<sup>79</sup> С тим у вези стајао је феномен који је Дејан Јовић назвао „децентралистичко југословенство”,<sup>80</sup> заснован на конструкцији различитости која је свој идеолошки потенцијал остваривала управо кроз модалитете предочавања тих различитости. Да ли је у питању била изворна специфичност сваког од југословенских народа, или је до ње накнадно дошло услед историјских прилика? – била су то питања која су имала не само научни, већ и очит идеолошки значај. У односу на комплексну политику идентитета у југословенском мастер наративу, разапетост између две силе – центрипеталне и центрифугалне, која је обележила историографију, кореспондирала је са системском улогом Савеза комуниста Југославије који је „спроводио политику која је имала за циљ суодношење појединих народа – у извесној мери и једног насупротив другог”.<sup>81</sup> Док је археологија Словена „легитимисала комунистичку идеологију ’братства и јединства’ југословенских народа”,<sup>82</sup> историја архитектуре и уметности историзовала је исту идеолошку доктрину истовременим раздвајањем и суодношењем појединих националних прошлости. Подупирући идеолошке основе југословенског режима, историјска наука „уместо да умањи

<sup>78</sup> Wachtel, A. B., *Stvaranje nacije...*, str. 216.

<sup>79</sup> Perica, Vjekoslav, „Ujedinjeni opstajemo, podeljeni propadamo: građanska religija bratstva i jedinstva,” *Balkanski idoli: religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*, Knj. 1. Beograd 2006, str. 213–251.

<sup>80</sup> Jović, D., *Jugoslavia...*, p. 47.

<sup>81</sup> Pavlowitch, S., *The Improbable Survivor...*, p. 71. Уп.: Чалић, Мари-Жанин, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд 2013, стр. 240. (Чалић, М.-Ж., *Историја Југославије...*)

<sup>82</sup> Lozny, Ludomir R., „Sickle, Hammer, and Trowel: Theory and Practice of Archaeology Under Communism,” *Archaeology of the Communist Era: A Political History of Archaeology of the 20th Century*, Ludomir R. Lozny (ed.), Cham 2017, p. 50.

значај национализма”, како су још савременици примећивали, „имала је сасвим супротан ефекат доприносећи политизацији националног питања”.<sup>83</sup>

У контексту конкурентских етничких национализма у Југославији, Дерокова реактивација Габријела Мијеа може се разумети као својеврстан идеолошки захват преговарања историјског идентитета Срба и нужности њихове територијализације. Наизглед неортодоксни спој југословенског социјализма и партикуларних национализма, при чему је „идеологија југословенског социјализма сама постала инструмент у надметању између централиста/унитариста и децентралиста/федералиста”,<sup>84</sup> природни је контекст политике словенског/српског идентитета у Дероковим текстовима. С једне стране, постојала је идеја о блиској, заједничкој словенској прошлости – иако релативизирана различитим теоријама о етногенези као саставним ломамисли о југословенским народима уједињеним заједничким интересима у борбама за ослобођење. С друге стране, непрестано инсистирање на партикуларностима, а пре свега неједнаком политичком статусу појединих југословенских народа уносило је динамику и анксиозност као трајна обележја националног питања у социјалистичкој Југославији. Однос ових супротстављених сила, тј. простор њиховог преклапања, био је уједно и простор култивације криптичних, али перманентно присутних националистичких теза које су проблематизовале историјске и културне основе југословенске федерализације, пре свега у погледу територијализације различитих националних група. Разуме се, оне никада нису критиковале базични *credo* комунистичких елита о дистинктивности југословенских народа.

Управо је ова комплексност кључна за разумевање идеолошке релевантности Дерокових наратива. У контексту политичке деликатности преиспитивања националног питања у Југославији, нарочито након Устава из 1963. године који је „подстицао блиско повезивање народа и територије”, историографија се, „прихватала онога што се политички естаблишмент није усудио да чини”.<sup>85</sup> Међутим, у академском пољу није могло доћи до отворено националистичких интерпретација, будући да је оно било под оштрим, иако не увек и будним оком режима. Повишена сензитивност политичких елита према питањима односа национализма и историографије трајно је пратила друштвени и академски живот, но без посебно видних полемика и цензуре. Таква је, на пример, била Титова осуда из 1964. године „разних негативних тенденција у југословенској историографији”, заснована на приметном шовинистичком и ексклузивистичком тумачењу „културних доприноса и наслеђа прошлости” те индиректном

---

<sup>83</sup> Shoup, P., *Communism...*, p. 142. Идентична оцена изнета је и у савременој историографији, вид.: Чалић, М-Ж., *Историја Југославије...*, стр. 293–297.

<sup>84</sup> Banac, I., „Historiography...”, p. 1089.

<sup>85</sup> Pavlowitch, S., *The Improbable Survivor...*, pp. 73, 76. Уп.: Wachtel, A. B., *Stvaranje nacije...*, str. 245–271.

истицању „супериорности једне националне историје и културе над другима”.<sup>86</sup> Иако је још и пре тога Едвард Кардељ примећивао да постоји извесно „потхрањивање национализма” у култури и науци, оно није ишчезло са хоризонта југословенске историографије.<sup>87</sup>

У погледу потенцијално националистичких садржаја, Дерокове књиге *Монуменална и деоқративна архитектура* и *Споменици архитектуре* нису биле карактеристичне само по идеолошки инструменталној амбивалентности Словени/поједини југословенски народи, већ и по извесним елементима у интерпретацији. На пример, селективност у анализи, заснована на критеријуму „историјско-уметничких” и „архитектонско-стилских вредности”, имплицитно је деградирала преднемањихке традиције (у Македонији, на Косову) које Дероко није доводио у непосредну везу са српским средњовековним наслеђем.<sup>88</sup> Када је пак говорио о процесу преображаја „туђих утицаја” у „самосвојне облике”, као најважнијем обележју архитектуре у средњовековној Србији, Дероко се чврсто држао тумачења свог узора Мијеа. Истичући супериорност специфично српске адаптације увезених предложака, констатовоа је како их оне „у многим случајевима и превазилазе по вредности”.<sup>89</sup> У том систему мишљења критеријум историчности имао је вредносне конотације, јер што је даље било порекло накнадно етницизованог архитектонског израза, то је већи био његов историјски легитимитет. Тиме се може објаснити чињеница да се у првом издању *Монуменалне и декоративне архитектуре* наводи да је архитектура неких суседа (Бугарске, Македоније и Хрватске) била старија од српске, да би у другом издању из 1962. године ова констатација била изостављена.<sup>90</sup>

У случајевима у којима је историчност одређене културне традиције била неупитна, Дероко је прибегавао њеном смештању у естетски домен формализма, крутости и „оријенталног” идентитета, везујући се за старе интерпретативне стереотипе,<sup>91</sup> то је важило подједанко за сакралну и профану архитектуру.<sup>92</sup> Наспрам културног профила декадентне Византије која је у XIII и XIV веку, како је истакао, пренела на Грчку само „један део наследства [своје] власти”, средњовековна Србија је такође примила византијску баштину, али ју је надоградила

<sup>86</sup> Petrovich, Michael B., „Continuing Nationalism in Yugoslav Historiography,” *Nationalities Papers*, VI, 2, 1978, p. 161.

<sup>87</sup> Вид. Кардељев интервју у листу *Komunist*, 3-4, 1956, стр. 260–261.

<sup>88</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 5.

<sup>89</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 15.

<sup>90</sup> Дероко, А., *Монуменална...*, 2. изд., стр. 11.

<sup>91</sup> Ignjatović, A., *U srpsko-vizantijskom...*, стр. 278–298.

<sup>92</sup> Marinov, Tchavdar, „The ‘Balkan House’: Interpretations and Symbolic Appropriations of the Ottoman-Era Vernacular Architecture in the Balkans,” *Entangled Histories of the Balkans*, Volume 4. – Concepts, Approaches and (Self)Representations, Roumen Dontchev Daskalov et al. (eds.), Leiden 2017, p. 470.

па чак и превазишла сопственим културним изразом.<sup>93</sup> Контрастирање виталне, аутентично српске и осифициране византијске архитектуре потврђивало је значај и аутономију српске националне традиције, као интринсично различите од других. Био је то саставни део култивисања националне дистинктивности кроз оштар отклон од тзв. великих култура, који је предствљао опште место југословенског мастер наратива. Вероватно најпоетичније експликације на ову тему написао је Мирослав Крлежа, говорећи о разлици древних уметничких традиција југословенских народа спрема Византије и Запада.<sup>94</sup> С друге пак стране, издвајање српске спрема византијске архитектуре и уметности, које је стајало у самим основама мијеовске парадигме тумачења прошлости, доприносило је националистичком хибрису. Била је то стара особеност националне историографије која се одржавала кроз реторику о ексцепционализму уметничких остварења средњовековне Србије.<sup>95</sup>

У ствари, у својој интерпретацији архитектуре средњовековне Србије Дероко се најчвршће држао обрасца девизантинизације који је, иначе, Мије применио на све три „школе” националне архитектуре. На пример, у књизи *Са старим неимарима* Дероко је децидно одбијао сврставање појединих група српске архитектуре „у општи оквир византијске уметности”.<sup>96</sup> Не само у погледу карактеристика рашких споменика, који нису имали „скоро никакве директне зависности” од Византије, већ и код доцнијих, сасвим византизирајућих петокуполних решења он је говорио о специфичностима српских адаптација увезених предложака.<sup>97</sup> Саставни део тог пренаглашеног отклона било је и на супрот постављање политичке и друштвене историје Византије и Србије којим је у *Монуменалној и декоративној архитектури* додатно оснажио културну дихотомију византијске и српске традиције. Наслањајући се на историографски стереотип о ретардираном феудализму у Византији, у првом издању књиге потенцирао је идеју о средњовековној Србији као ближој развијеном западном феудализму,<sup>98</sup> док је друго издање употпунио суптилнијом анализом друштвених и политичких односа у средњовековној Србији.<sup>99</sup>

Аргументи о српској архитектури и уметности које су у многим аспектима превазишле византијску, попут ученика који је надмашио свог учитеља, имали су једну, веома важну улогу у свом послератном животу.<sup>100</sup> Та улога тицала се

<sup>93</sup> Дероко, А., *Монуменална...*, 2. изд., стр. 11.

<sup>94</sup> Krlježa, M., „Predgovor”, str. 5–11.

<sup>95</sup> Којој је подлегао чак и Крлежа, вид.: исто, str. 6, 11.

<sup>96</sup> Дероко, А., *Са старим неимарима...*, стр. 17, 23.

<sup>97</sup> Исто, стр. 23, 26.

<sup>98</sup> Дероко, А. А., *Монуменална и декоративна...*, 1. изд., стр. 10.

<sup>99</sup> Дероко, А., *Монуменална...*, 2. изд., стр. 9.

<sup>100</sup> У питању је старији историографски троп, вид.: Ignjatović, A., *U srpsko-vizantijskom...*, str. 728–745.

опцртавања историјског профила највише неуралгичног места у Дероковој књизи. Била је то Македонија, која је за Дерока, као и друге српске ауторе – укључујући историчара уметности Светозара Радојчића (1909–1978), најпроминентнијег српског послератног медиевисте – представљала област у којој се до доласка Немањића развијала византијска традиција, без специфичности које би образовале препознатљиву националну школу. Македонија смештена у чврсту византијску традицију без националне дистинктивности стајала је тако у оштрој супротности наспрам Србије, у којој су се византијски елементи трансформисали у живе, аутентичне облике.<sup>101</sup> Иронично је то што је исти дискурс девизантинизације обележио и младу македонску историографију, која је у „одступањима” од византијске традиције у архитектури и сликарству средњег века препознала културни израз историјске самобитности македонског народа.<sup>102</sup>

Други део овог чланка разматраће управо питање територијалности југословенских народа у Дероковим историографским наративима које је истовремено проистицало из стандардних епистемолошких оквира југословенске историографије и специфичног идеолошког окружења федерализације у којима се развијала историја архитектуре као дисциплина. Однос историчности нације и националне територије имао је кључан значај у контексту својеврсне идеолошке тензије која је владала у међупростору југословенског федерализма и наслеђених интерпретативних образаца о националним прошлостима. Они су имали свој продужени, пост романтичарски живот у новом контексту онога што се разумело као заједница сједињених и збратимљених југословенских народа у којој наизглед није било места развоју ексклузивног национализма. Начин на које је у периоду између шесте и девете деценије XX века историографија архитектуре у Србији – а посебно Александар Дероко као један од њених најважнијих представника – учествовала у одржавању ове идеолошке тензије свакако заслужује детаљније испитивање. При томе, правац и границе тог испитивања одредиће преокрет од позитивистичког уверења о историји архитектуре као начину разумевања културе националне прошлости до свести о инструменталној улози дисциплине у култивисању различитих светоназора о нацији, националној територији, суверености и идентитету.

<sup>101</sup> Радојчић, Светозар, *Srpska umetnost u srednjem veku*, Београд 1982 [1969], стр. 28–29.

<sup>102</sup> Коцо, Димче, „Културне прилике до краја XIV века,” *Историја македонског народа*, Књ. 1. – Од праисторије до краја XVIII века, Михаило Апостолски и др. (ур.), Скопље 1970, стр. 197–201, 204.

## Извори и литература

Антољак, Стјепан, „Самуилово Царство”, *Историја македонског народа*, Књ. 1. – Од праисторије до краја XVIII века, Михаило Апостолски и др. (ур.), Скопље 1970.

Апостолски, Михаило, *Из прошлости македонског народа*, Скопје 1969.

Babić, Staša, „Arheologija i etnicitet”, *Etnoantropološki problemi*, 5, 1, 2010.

Ballinger, Pamela, *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*, Princeton 2003.

Banas, Ivo, „Historiography of the Countries of Eastern Europe: Yugoslavia”, *The American Historical Review*, 97, 4, 1992.

Banas, Ivo, „The Politics of Cultural Diversity in Former Yugoslavia,” *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*, Sabrina P. Ramet (ed.), Boulder 2002.

Бошковић, Ђурђе, „Општи оквирни план рада Археолошког института,” *Старинар*, 1, 1950.

Breisach, Ernst, *Historiography: Ancient, Medieval and Modern*, Chicago 2007.

Влахов, Димитар, *Из историје македонског народа*, Београд 1950.

Вранић-Игњачевић, Марија (ур.), *Легенде Београдског универзитета: Александар Дероко*, Београд 2004.

Гарашанин, Милутин и Ковачевић, Јован, *Археолошки налази у Југославији*, Београд 1961.

Гарашанин, Милутин и Ковачевић, Јован, *Преглед материјалне културе Јужних Словена у раном средњем веку*, Београд 1950.

Гарашанин, Милутин, „Настанак и порекло Илира,” *Илири и Албанци*, Милутин Гарашанин (ур.), Београд 1988.

Графенауер, Бого; Перовић, Душан и Шидак, Јарослав (ур.), *Историја народа Југославије* – Књ. 1. До почетка XVI века, Београд 1953.

Грозданов, Цветан, „У славу Габријела Мијеа”, *Ниш и Византија: зборник радова*. – књ. IV. Миша Ракоција (ур.), Ниш 2006.

Дворниковић, Владимир, *Карактерологија Југословена*, Београд 1939.

Дероко, Александар А., *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији* – 1. изд. Београд 1953.

Дероко, Александар А., *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији* – 2. изд. Београд 1962.

Дероко, Александар А., *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, – 3. изд. Београд 1985.

Дероко, Александар, *Са старим неимарима: Средњовековни манастири у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1967.

Дероко, Александар, *Споменици архитектуре IX–XVIII века у Југославији*, Београд 1964.

Dragović-Soso, Jasna, „*Spasioci nacije*”: *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Београд 2004.

Драгојевић, Предраг Н., *Историја уметности у Србији у првој половини XX века*. – рукопис докторске дисертације, Београд 1996.

Живковић, Тибор, „Етничке промене на територији данашње Србије у периоду од VI до X века”, *Гласник Етнографског института САНУ*, 45, 1997.

Ignjatović, Aleksandar, „Byzantium’s Apt Inheritors: Serbian Historiography, Nation Building and Imperial Imagination, 1882–1941”, *Slavonic and East European Review*, 94, 1, 2016.

Ignjatović, Aleksandar, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*, Београд 2007.

Ignjatović, Aleksandar, *U srpsko-vizantijskom kaleidoskopu: Arhitektura, nacionalizam i imperijalna imaginacija 1878–1941*, Београд 2016.

Јовановић, Зоран, *Александар Дероко*, Београд 1991.

Коцо, Димче, „Културне прилике до краја XIV века”, *Историја македонског народа*, Књ. 1. – Од праисторије до краја XVIII века, Михаило Апостолски и др. (ур.), Скопље 1970.

Мано-Зиси, Ђорђе и др., *Етногенеза Јужних Словена у раном средњем веку према материјалној култури*, Београд 1950.

Jović, Dejan, *Yugoslavia: A State that Withered Away*, West Lafayette 2009.

*Komunist* (1956)

Krleža, Miroslav, „Predgovor”, *Izložba srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije* – katalog izložbe, Zagreb 1951.

Kuzmanović, Zorica, „Problem kulturnog identiteta u savremenoj arheološkoj praksi”, *Etnoantropološki problemi*, 6, 3, 2011.

Lozny, Ludomir R., „Sickle, Hammer, and Trowel: Theory and Practice of Archaeology Under Communism”, *Archaeology of the Communist Era: A Political History of Archaeology of the 20th Century*, Ludomir R. Lozny (ed.), Cham 2017.

Mango, Cyril, *Byzantine Architecture*, New York 1985.

Marinov, Tchavdar, „The ‘Balkan House’: Interpretations and Symbolic Appropriations of the Ottoman-Era Vernacular Architecture in the Balkans”, *Entangled Histories of the Balkans*, Volume 4. – Concepts, Approaches and (Self)Representations, Roumen Dontchev Daskalov et al. (eds.), Leiden 2017.

Marx, Karl, *Kritika političke ekonomije*, Zagreb 1958 [1859].

Millet, Gabriel, *L’ancien art serbe: les églises*, Paris 1919.

Milosavljević, Monika Z., *Koncept drugosti varvarstva i varvarizacije u srpskoj arheologiji*, rukopis doktorske disertacije, Београд 2015.



Novaković, Predrag, „Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective”, *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, Ludomir L. Lozny (ed.), Cham 2011.

Острогорски, Георгије, „Предговор”, *Византијски извори за историју народа Југославије*. Књ. 1. Георгије Острогорски (ур.), Београд 1955.

Pavlowitch, Stevan K., *The Improbable Survivor: Yugoslavia and its Problems 1918–1988*, Columbus 1988.

Палавестра, Александар, *Културни контексти археологије*, Београд 2011.

Perica, Vjekoslav, „Ujedinjeni opstajemo, podeljeni propadamo: грађанска религија братства и јединства”, *Balkanski idoli: religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*, Knj. 1. Београд 2006.

Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, Knj. 3. – Socijalistička Jugoslavija 1945–1988, Београд 1988.

Petrovich, Michael B., „Continuing Nationalism in Yugoslav Historiography”, *Nationalities Papers*, VI, 2, 1978.

Rački, Franjo, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća*, Zagreb 2008 [1879].

Radojčić, Svetozar, *Srpska umetnost u srednjem veku*, Београд 1982 [1969].

Shoup, Paul, *Communism and the Yugoslav National Question*, New York 1968.

Stipčević, Aleksandar, *Iliri: Povijest, život, kultura*, Zagreb 1974.

Curta, Florin, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500–700*, Cambridge 2004.

Ђирковић, Сима (ур.), *Историја српског народа*, Књ. 1. – Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), Београд 1981.

Ćurčić, Slobodan, „Architecture in Byzantium, Serbia and the Balkans Through the Lenses of Modern Historiography”, *Serbia and Byzantium. Proceedings of the International Conference Held on 15 December 2008 at the University of Cologne*. Series: Studien und Texte zur Byzantinistik. Vol. 8. Mabi Angar and Claudia Sode (eds.), Frankfurt am Main 2013.

Чалић, Мари-Жанин, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд 2013.

Džino, Danijel, *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden 2010.

Wachtel, Andrew Baruch, *Stvaranje nacije, razaranje nacije: Književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*, Београд 2001.

Wang, Q. Edward and Iggers, Georg G., *Marxist Historiographies: A Global Perspective*, Q. Edward Wang and Georg G. Iggers (eds.), London 2016.

## Summary

Aleksandar Ignjatović, Phd

### **Behind the Curtain of Yugoslav Federalisation – Aleksandar Deroko and Dialectics of Identity in the Medieval Serbian Architecture**

There is no doubt that a principal credit for the popularization of a specific interpretive focus on the architecture of medieval Serbia, originally employed by Gabriel Millet at the beginning of the XX century, was taken by Aleksandar Deroko. His popular monograph and university textbook *Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednjovekovnoj Srbiji* (Monumental and Decorative Architecture in Medieval Serbia), published in three successive editions (1953, 1962 and 1985), has further strengthened Millet's interpretation. Nevertheless, a deeper insight into Deroko's textual and visual narratives not only reveals a series of modifications of the original Milletian scheme, but also indicates the social importance and ideological instrumentality of medieval architecture in the thorny context of national question in socialist Yugoslavia. This article explores Deroko's attitudes towards questions of national identity, ethno genesis and politogenesis in a dual interpretive context of the humanities of the time and the ideology of Yugoslav „brotherhood and unity”. While discussing the dialectic between inclusive Slavic identity and more exclusive, particular identities of Yugoslav nations in Deroko's narrative, this article claims that, because of its ideological instrumentality, architectural history in socialist Yugoslavia should be considered as a major historical source.

**Keywords:** historiography, socialist Yugoslavia, nationalism, ideology, medieval Serbia